

Ladislav Heka

(Pravni fakultet, Sveučilište u Segedinu, Mađarska)

HRVATSKI BAN KARLO (KÁROLY) KHUEN-HÉDERVÁRY I HRVATSKO NACIONALNO PITANJE

UDK 929 Khuen-Héderváry, K.
323.1(497.5)“18/19“

Pregledni rad

Primljeno: 21. 12. 2015.

U ovome uratku pokušava se dati prikaz lika i djela hrvatskoga bana i ugarskoga premijera te prikazati njegova gledišta o nacionalnome pitanju polazeći od stare latinske izreke *Audiatum et altera pars*. Analiziraju se političke prilike u Ugarskoj i Hrvatskoj u drugoj polovici 19. stoljeća i početkom 20. stoljeća te uloga hrvatskoga bana u odnosima između dviju država i dvaju naroda tijekom njegova dvadesetogodišnjega banovanja i obnašanja funkcije ministra predsjednika ugarske vlade.

Ključne riječi: grof Karlo Khuen-Héderváry, hrvatski ban, predsjednik ugarske vlade, hrvatsko-ugarska državna zajednica, dualizam, nacionalno pitanje

Uvod

Grof Károly Khuen-Héderváry de Hédervár (Hédervári gróf dr. Khuen-Héderváry Károly, 1849.-1918.) mađarsko-hrvatski je političar i državnik koji je obnašao čast hrvatskoga bana (1883.-1903.) te u dva navrata predsjednika ugarske vlade (27. lipnja 1903. do 3. studenoga 1903. i 17. siječnja 1910. do 22. travnja 1912.). Naslov Héderváry i posjede Ozora, Tamási i Hédervár naslijedio je nakon smrti svoga rođaka grofa Hédera Viczaya od Hédervára, zadnjega člana loze Viczay. Grof Viczay je, naime, oporukom iz 1873. za svoga nasljednika imenovao najstarijega živućega sina grofa Antona Khuena Bélásija (dakle svoga sinovca Karla) uz uvjet da uz svoje obiteljsko prezime unese pridjevnik Héderváry. Grof Károly Khuen Bélási je to i učinio, te je prosinca 1874. iz Beča dobio dozvolu za korištenje dvojnoga prezimena Khuen-Héderváry. Tako je postao prvi grof s tim prezimenom. Novi je obiteljski grb nastao spajanjem grbova narečenih dviju obitelji. Budući ban se 6.

rujna 1880. oženio groficom Margit Teleki (1860.-1922.), pripadnicom stare mađarske grofovske obitelji koja je rodbinski bila povezana s grofovima Széchenyi i Esterházy. U njihovome su braku rođeni sinovi Sándor Khuen-Héderváry (1881.-1946.) i Károly Khuen-Héderváry ml. (1888.-1960.).¹ Sándor je bio diplomat, a Károly (rođen u Zagrebu 1888.) bio je predsjednik Državne poljoprivredne komore, član Doma velikaša, a poslije 1918. gornjega doma Ugarskog sabora i bilježnik doma, te čelnik mađarskih izviđača. No, niti jedan od njih dvojice nije imao djece, pa je Károlyevom smrću 1960. izumrla muška grana ove obitelji.

Politička i državnička karijera Karla Khuen-Héderváryja

Grof Karlo Khuen-Héderváry je nakon studija prava u Zagrebu i Požunu 1875. počeo javnu i političku djelatnost. Te je godine kao kandidat vladajuće Slobodarske stranke (*Szabadelvű Párt*, u hrvatskoj se literaturi gdjekad koristi naziv Liberalna stranka) osvojio mandat u izornoj jedinici Győrsziget. Isti uspjeh je ponovio i 1878. Kralj ga je 1882. godine imenovao velikim županom županije Jur (Győr), a 1883. hrvatskim banom. Uz to je bio i kraljev povjerenik za Vojnu granicu (od 1. do 25. prosinca 1883.). Nakon dvadesetogodišnjega upravljanja Trojednom kraljevinom grof Károly Khuen-Héderváry je 27. lipnja 1903. imenovan ministrom predsjednikom ugarske vlade (poslije odstupa ministra predsjednika Kálmána Szélla), a ujedno je bio i ministar unutarnjih poslova te ministar za odnose s kraljem.² Ovu je čast obnašao samo nekoliko mjeseci (od 27. lipnja do 3. studenoga 1903.), a zatim je odstupio. Ministar unutarnjih poslova bio je i u vladi grofa Istvána Tisze (3. ožujka 1904. – 18. siječnja 1905.), a usto je bio i parlamentarni zastupnik Temišvara iz redova Slobodarske stranke (1904.-1906.) i član Doma velikaša (1906.-1910.). Poslije toga je stanovito vrijeme živio na svome obiteljskom posjedu u Héderváru. No, ipak se vratio u politički život, i to na vrh, nakon što je 17. siječnja 1910.

¹ Drugorođeni sin Károly mlađi umro je vrlo rano, pa je i trećerođeni sin dobio ime Károly. Slično se dogodilo i kod Grašalkovićevih, kod kojih je poslije smrti Antuna Grašalkovića mlađega i sljedeći sin nazvan Antunom. Vidi: Ladislav Heka, Grofovi Grašalkovići (Grašalkovich) i kolonizacija Bačke, u: *Godišnjak za znanstvena istraživanja*. Zavod za kulturu vojvođanskih Hrvata, Subotica, 2012., str. 9-54., ovdje str. 44. Inače su obitelji Khuen-Héderváry i Drašković bile rodbinski povezane, te se njihova pismohrana (arhiva) nalazi u istom fundusu, a zajedno s njom i pismohrana Draškovića jer su sve tri obitelji bile povezane bračnim vezama s grofovima Viczayima (supruga Jánoša IV. Viczaya bila je Katalin Héderváry, supruga Mihálya I. Viczaya bila je Terezija Drašković, a supruga Mihálya II. Viczaya bila je Ana Marija Grašalković). Arhivu vidi: http://www.archivesportaleurope.net/ead-display/-/ead/pl/aicode/HU-28947/type/hg/id/HU_MNL_OL_LRDBRKT_1_RRDBRKT__v2/unitid/P___LRDBRKT_3689_RRDBRKT_.

² Agnes Kenyeres (ur.), *Magyar életrajzi lexikon I. (A–K)*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1967., str. 914.

još jednom dobio mandat za sastav vlade (poslije pada Wekerleove vlade), ali tada već kao kandidat Nacionalne stranke rada (*Nemzeti Munkapárt*), čiji je bio jedan od osnivača. Stranka je nastala na tragovima bivše Slobodarske stranke, koja je prestala postojati 1906. godine. U drugom je mandatu na vlasti ostao dvije godine, prije nego što je 22. travnja 1912. morao odstupiti. Uz funkciju ugarskoga predsjednika vlade istodobno je obnašao i funkciju ministra unutarnjih poslova i ministra za odnose s kraljem te hrvatsko-slavonsko-dalmatinskoga ministra bez lisnice. I iz toga proizlazi da je volio držati konce u svojim rukama, napose u pitanjima unutarnjih poslova, ali i odnosa s dvorom te s Hrvatskom. Sa svojim je užim zavičajem ostao u tijesnim vezama, među inim i kao počasni građanin Zagreba i Varaždina.³

Politikom se bavio sve do smrti. Bio je zastupnik budimpeštanskoga IV. okruga (1910.-1918.), prvi kraljev povjerenik (kod krunidbe, obreda prijenosa krune, od 23. do 30. prosinca 1916.) i predsjednik Nacionalne stranke rada (1913.-1918.) Poslije završetka državničke karijere 6. svibnja 1915. izabran je za stalnoga člana Mađarske akademije znanosti. Umro je u Budimpešti 16. veljače 1918., a pokopan je u Héderváru 21. veljače 1918.

Prosudbe o banu Khuen-Hedervaryju

Premda ga se u hrvatskoj historiografiji obično spominje kao stranca nametnutoga iz Beča ili pak eksponenta mađarske vlade, činjenica je da je ovaj potomak vrlo stare kraljevske grofovske (*Reichsgrafenstand*) obitelji podrijetlom iz Tirola najveći dio života (pogotovo do odlaska u Budimpeštu 1903.) proveo u Hrvatskoj. U nekim se banovim životopisima spominje da je rođen u Nuštru, ali većina njih navodi da je 23. svibnja 1849. rođen u gornjosilezijskom (austrijskom) Gräfenbergu pored Freiwaldaua (danas Jesenik, Češka Republika), gdje su mu roditelji boravili u kupalištu.⁴ Neki kažu da se Nuštar kao rodno mjesto spominjao napose među banovim pristašama, i to zato da se pokaže kako je ban „domaći čovjek, a ne stranac” (ban tomu nije proturječio), a ti isti ljudi su tvrdili da je Gräfenberg kao rodno mjesto izmišljen kako bi se umirili

³ Khuen-Héderváry Károly gróf (Budapest székesfőváros IV. kerület), u: ur. Ferenc Végváry i Ferenc Zimmer, *Sturm-féle országgyűlési almanach 1910-1915. Rövid életrajzi adatok az országgyűlés tagjairól*, Budapest, 1910., str. 323-325., ovdje str. 323.

⁴ Otac mu je bio grof Antun Leopold Khuen od Belása (1817.–1886.), a majka barunica Angelika Izdenczi od Monostora i Komlósa (1823.–1894.). Braća i sestre su mu: Alice Khuen (1850.–1879.), supruga carskoga i kraljevskoga komornika Zsigmonda Zichya, Antal/Antun Khuen (1852.–1890.), zastupnik Hrvatskog sabora i poznati arhitekt, Angelika Khuen (1855.–1918.), supruga Alberta Lodron-Laterana, Margit Khuen (1856.–1920.), supruga Tibora Vaya, carski i kraljevski komornik Henrik Khuen (1860.–1928.) i Szabina Khuen (1863.–1942.), supruga Jánosa Woracziczkyja.

Mađari koji su grofa doživljavali kao došljaka iz Hrvatske.⁵ Mira Kolar-Dimitrijević pak kaže da se u Hrvatskoj desetljećima namjerno tajilo „čak i to da je rođen u Nuštru i da odlično govori hrvatski jezik“.⁶ U prilog tvrdnji da je rođen u Hrvatskoj mogla bi posvjedočiti i grofova izjava objavljena u ugarskom tisku uoči njegova preuzimanja banske funkcije kako mu je „rodište tamo, a domovina ovdje, a oboje je jedna te ista zajednička domovina“.⁷ Zanimljivo je da je i časopis *Magyarország és a nagyvilág*, koji je izlazio s dnevnim listom *Pesti Hírlap* pod uredništvom Nándora Borostyánija i slavnoga pisca Kálmána Mikszátha, povodom banova imenovanja na naslovnici broja 49 objavio fotografiju novoga bana i napis pod naslovom „Grof Károly Khuen-Hédervári, novi hrvatski ban“ u kojemu se također kaže da je rođen u Nuštru.⁸ Da je rođen u Slavoniji tvrdio je i konzervativno-nacionalistički *Budapesti Hírlap*.⁹

Ban je odrastao u Nuštru, koji je njegov djed general grof Antun Khuen (poginuo je u bitci kod Dubice 1788. godine) preko svoje supruge Jozefine, rođene Sándor de Slavnica, 1782. godine dobio u miraz (točnije samo trećinu nuštarskog imanja, a ostatak je pak otkupio njegov sin Antun II. Khuen).¹⁰ Obitelj je od 1811. stalno živjela u Nuštru, čiji je posljednji vlasnik bio banov brat grof Antun Khuen (zadnji je član ove obitelji Nuštar napustio 1944. godine). Budući ban je gimnaziju polazio kod pijarista u Pešti i cistercita u Pečuhu, a pravo je studirao u Zagrebu i Pešti, gdje je diplomirao 1871. Poslije toga bio je pripravnik (patvarist) na zagrebačkom Sudbenom stolu te pravnik u Srijemskoj županiji (1871-1875.).

Mladi se grof već kao dvadesetogodišnjak pojavio na hrvatskoj političkoj pozornici kada je prilikom trodnevnoga svečanog ustoličenja bana Levina Raucha 9. rujna 1869. nosio zastavu Slavonije.¹¹ Poslije toga je postao parlamentarni zastupnik Jura (tada Győrsziget, danas dio grada Győra) od

⁵ Branko Ostajmer, Khuen – ključna epizoda slavonskog regionalizma, u: *Slavonija, Baranja i Srijem. Vrela europske civilizacije*, sv. 1, ur. Božo Biškupić, Vesna Kusin, Branka Šulc, Zagreb, 2009., str. 390-397., ovdje str. 391.

⁶ Mira Kolar-Dimitrijević, Izidor Kršnjavi i simbolika zagrebačke Zlatne dvorane, *Kolo*, Zagreb, 2013., br. 5. (<http://www.matica.hr/kolo/401/Izidor%20Kr%C5%A1njavi%20i%20simbolika%20zagreba%C4%8Dke%20Zlatne%20dvorane%20/>)

⁷ Martin Polić, *Ban Dragutin grof Khuen-Héderváry i njegovo doba*, Zagreb, 1901. str. 10.

⁸ Gr. Khuen-Héderváry Károly. Az új horvát bán, u: *Magyarország és a nagyvilág*, XX. évfolyam 49. sz. Budapest, 9. prosinca 1883., str. 1-2.

⁹ Az új bán, *Budapesti Hírlap* (odgovorni urednik: József Csukássy), br. 331., subota 1. prosinca 1883.

¹⁰ Ivan Bojničić, *Der Adel von Kroatien und Slavonien*, str. 88, tabl. 62. Vidi: Obitelj Khuen (Héderváry) Belási, *Arhinet*. (http://arhinet.arhiv.hr/details.aspx?ItemId=3_11042 (preuzeto: 9. prosinca 2015.))

¹¹ Gjuro Szabó: *Instalacija nagodbenog bana barona Levina Raucha godine 1869*, Zagreb, 1938, str. 8-9.

1875. do 1881. i veliki župan Jurske županije (*Győr vármegye*) od 1882. do 1883. Hrvatskim je banom imenovan 1. prosinca 1883. godine, kao osoba od posebnoga povjerenja kralja Franje Josipa I. i ugarskoga predsjednika vlade grofa Kálmána Tisze, s ciljem da se obuzda sve jači hrvatski otpor dualizmu. Naime, po Hrvatsko-ugarskoj nagodbi je ugarski premijer kralju predlagao kandidata za hrvatskoga bana, a nakon imenovanja ga je potvrđivao svojim supotpisom.¹² Grof Khuen-Héderváry je već od trenutka imenovanja znao da ga očekuje vrlo teška zadaća. Naime, Hrvatska je tada u Mađarskoj smatrana trusnim područjem, s područja preko Drave su susljedno dolazile vijesti o stalnim nemirima i protumađarskome te protunagodbenome raspoloženju. Ban je unatoč poteškoćama prionuo poslu koji je okarakterizirao oporaštajući se od županije Győr, kada je kazao: „Čeka me teška zadaća s novim ovlastima. Ovo je bitna faza u mojem životu: uspjeh je daleko, zadaća je teška i s velikim brigama stupam na ovo polje. Životni mi je cilj služiti domovini, a sada mi se samo mijenja radno mjesto. Nastojat ću da Mađarska i Hrvatska budu jedna domovina.”¹³ Slično je govorio i u svom nastupnom govoru u Hrvatskom saboru, kada je, pozivajući se na primjer Nikole Zrinskoga, ponovio zamisao o zajedničkoj domovini. To je bilo sukladno Zak. članku I. iz 1868. (u Hrvatskoj) odnosno Zak. članku 1868:XXX. (u Ugarskoj), koji je poznatiji pod nazivom Hrvatsko-ugarska nagodba. Riječ je o zakonu koji već skoro 150 godina izaziva prijepor između hrvatskih i mađarskih pravnih povjesničara, koji su ga razumijevali sukladno svojim nacionalnim težnjama. Posljednjih je godina u njegovu tumačenju došlo do približavanja stajališta hrvatskih i mađarskih znanstvenika, do prihvaćanja pojedine argumentacije druge strane te, analogno tome, i do napuštanja nekih ranije zastupanih gledišta.¹⁴ U 1. članku toga zakona kaže se da „Kraljevina Ugarska sjedinjena s Erdeljem i kraljevine Dalmacija, Hrvatska i Slavonija sačinjavaju jednu te istu državnu zajednicu tako napram ostalim pod vladom Nj. Veličanstva stojećim zemljama, kao što i napram inim državama“, a u članku 2. da se „ima kralj kraljevinah Ugarske,

¹² Zak. članak I. iz 1868. §. 51. „Bana kraljevinah Dalmacije, Hrvatske i Slavonije imenuje Nj. c. i kr. apošt. Veličanstvo na prijedlog i uz premapodpis zajedničkoga kr. ugarskoga ministarskoga predsjednika.“

¹³ Hrvatsku verziju izjave koju je objavio mađarski tisak daje Martin Polić u: *Ban Khuen Héderváry*, str. 10-11.

¹⁴ Od novijih uradaka vidi zbornik radova zagrebačkoga i budimpeštanskoga sveučilišta: Gábor Máthé, Barna Mezey (ur.), *Kroatisch-ungarische öffentlich-rechtliche Verhältnisse zur Zeit der Doppelmonarchie*, Eötvös University Press, Budapest, 2015., i to napose uratke: Dalibor Čepulo: *Entwicklung der Regierungsinstitutionen des Königreiches Kroatien und Slawonien (1868–1918)*, str. 31-103.; Gábor Máthé: *Der ungarische Rechtsstaat in der Zeit der Doppelmonarchie*, str. 105-185.; Ivan Kosnica: *Das Problem der Staatsbürgerschaft in Kroatien und Slawonien im Ausgleichszeitraum (1868–1918)*, str. 187-219.; Gergely Gosztonyi: *Die Lage des Königreiches Kroatien und Slawonien nach den Ausgleichen*, str. 249-263.; Barna Mezey: *Emil Tauffer und Lepoglava (Gestaltung des Strafvollzugs in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts)*, str. 265-292.

Dalmacije, Hrvatske i Slavonije *jednom te istom krunom i jednim te istim krunitbenim činom okruniti i za sve pod krunom sv. Stjepana stojeće kraljevine na zajedničkom saboru ovih kraljevinah zajednička krunitbena zavjernica utanačiti i izdati*¹⁵. U članku 3. pak stoji da iz ove „nerazdružive državne zajednice sledi nadalje, da glede svih onih predmeta, koji su svimkolikim kraljevinam krune Ugarske i ostalim zemljam Nj. Veličanstva zajednički, ili u koji se zajedničkim sporazumkom razpravljati imadu, treba da bude kraljevinam Ugarskoj i Dalmaciji, Hrvatskoj i Slavoniji *jedno te isto zakonito zastupstvo, zakonodavstvo i što se izvršbe (Executive) tiče, zajednička vlada*“.

Novi hrvatski ban je, dakle, ostavio lagodan položaj velikog župana i mogućnost da posredstvom premijera Kálmána Tisze (grof Khuen-Héderváry je bio oženjen Tiszinom nećakom) ostvari lijepu političku karijeru u Ugarskoj, te se vratio u Hrvatsku preuzeti bansku dužnost, iako tamo nije imao nikakovo stranačko zaleđe. Najdugovječniji ugarski ministar predsjednik grof Kálmán Tisza (premijer je bio od 1875. do 1890.) svojim je prijateljima potvrdio da je s Karlom Khuen-Héderváryjem imao druge nakane. Želio ga je, naime, „odgojiti” za svoga ministra unutarnjih poslova, ali su ga prilike u Hrvatskoj primorale da ga tamo pošalje.¹⁶ Ministar predsjednik je volio i poštivao grofa Khuen-Héderváryja, na koga je izvršio velik utjecaj, nadasve vidljiv u metodama vladanja koje je hrvatski ban neprijeporno preuzeo od njega. U listu *Vasárnapi Ujság* iz 1903. koji je posvećen Khuen-Héderváryjevu ustoličenju za ugarskoga ministra predsjednika kaže se da su „u njemu uočljive sve karakteristike Tiszine škole: ne žuri se, ne ljuti se i ne čudi se”.¹⁷ Autor jednoga od napisa u tome broju kaže da „taj inače krhki, fini lik zrači imponirajućom snagom”.¹⁸ Uvodničar lista, poznati pisac Kálmán Mikszáth, u nastavku piše o stanju u sabornici i kako govornici na temelju novinskih napisa optužuju grofa Khuen-Héderváryja najrazličitijim objedama: „da nije [Mađar], jer je prije bio hrvatski ban, dok ga pak Hrvati optužuju da nije Hrvat jer je banom postao iz stolca mađarskoga velikoga [župana]... Ističu da je autokrat, da je nemilosrdno postupao prema Hrvatskoj (jadnim, nevinim Hrvatcima) te da nama ne treba takav autokrat. On bi u svoju obranu mogao reći: Ako sam bio autokrat, onda sam to bio u mađarskome interesu. Ali ban ništa ne opovrgava, to mu nije običaj. I ima pravo. Napravio je to sljedeći govornik koji kaže da je

¹⁵ Cijeli tekst nagodbenog zakona zajedno s tekstem na njemačkom jeziku vidi u: László Heka, *A horvát-magyar közjogi viszony, különös tekintettel a horvátországi 1868:I. törvényekre és a magyarországi 1868:XXX. Törvényekre*, Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Szeged, 2004. (doktorska disertacija).

¹⁶ *Vasárnapi Ujság*, Budapest, 1894. (41. godište), br. 23. str. 381. (<http://epa.oszk.hu/00000/00030/02101/pdf/02101.pdf>)

¹⁷ *Vasárnapi Ujság*, Budapest (50. godište), 1903. br. 30. str. 497-498. (<http://epa.oszk.hu/00000/00030/02101/pdf/02101.pdf>)

¹⁸ Isto, str. 498.

[pogodovao] Hrvatima kada god i gdje god je mogao, tepao im je, njegovao ih na štetu Mađara te su tijekom njegove slabašne vladavine osnažene pozicije Strossmayerovih pristaša i učestali su neredi. I to bi grof Khuen-Héderváry mogao demantirati kazujući neka se govornici dogovore je li autokrat ili slabić. Ako je autokrat, onda nije „loš Mađar”, a ako je pak slabić, onda neka ne tvrde da je autokrat.”¹⁹ Usporedba s Tiszinim načinom vladanja donekle proizlazi iz činjenice da su grofovi Tisza i Khuen-Héderváry bili aristokrati i njihov društveni status zrcalio se i u njihovu (nadmenome) držanju.²⁰ Karlo grof Khuen-Héderváry vjerojatno je naprijed navedene osobine imao već i u Hrvatskoj, gdje ga je jedan dio njegovih pristaša odano slijedio, a mnogi su se trsili ne bi li ga prisilili na odstup. Zahvaljujući svojim karakteristikama, za samo četiri godine je u Hrvatskoj pomeo oporbu i učvrstio svoju vlast. Tada se pokazalo kako su pogriješili svi oni koji su ga u Hrvatskoj, a kasnije i u Ugarskoj, podcjenjivali i podsmjehivali mu se. Branko Ostajmer spominje kako je banov pristaša Petar Gavranić za grofa Khuen-Héderváryja rekao da je „nasilne čudi, no vrlo sposoban i radin”.²¹

Njegovo imenovanje na bansku stolicu izazvalo je nezadovoljstvo svih političkih čimbenika u Hrvatskoj. Unionistička aristokracija očekivala je da će banom biti imenovan netko iz njezinih redova, a oporba je grofovo imenovanje doživjela kao nametanje „kadra iz Mađarske”. U oporbenim listovima su mu se rugali, nazivali su ga „zimskim banom”, koji će vladati samo jednu zimu, a slično podcjenjivanje i ruganje je doživio i 1903. kada je imenovan ugarskim ministrom predsjednikom. No, pokazalo se da je on vrlo umješšan, danas bismo rekli „realni političar” koji se snalazio i u najdelikatnijim situacijama.

U hrvatskoj historiografiji prevladava negativno mišljenje o Karlu Khuen-Héderváryju kao zatiratelju pravne države, građanskih sloboda i nacionalne ravnopravnosti. Rijetke su osobe u hrvatskoj povijesti koje su oslikane u toliko tamnom tonalitету kao spomenuti ban. Stjepan Matković spominje da su u hrvatskoj historiografiji, publicistici i memoaristici on i njegova politika ocjenjivani sintagmama „jaka ruka” (Jaroslav Šidak), „željezna ruka” (Mirjana Gross), „bahati feudalac” (Vaso Bogdanov), „politika biča i zobi” (Ivo Pilar), a naziv „khuenovština” postao je oznakom vladavine „pomoću progona, nasilja i korupcije”.²² Prevladava ocjena da je „kao kraljev čovjek” kruto provodio

¹⁹ Isto.

²⁰ Iván Bertényi mlađi, *Bánffy Dezső és a nemzetiségi kérdés* (disertacija), Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar. Budapest, 2005. (<http://doktori.btk.elte.hu/hist/bertenyi/diss.pdf> (studeni 2015.))

²¹ Branko Ostajmer, Khuen – ključna epizoda, 391.

²² Stjepan Matković i Dinko Šokčević, Khuen Hedervary, Károly (Dragutin, Karlo, Karl), u: *Hrvatski biografski leksikon*, 2009. (<http://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=204> (preuzeto: 9. prosinca 2015.))

ga suradnika Izidora Kršnjavija kada kaže da je Khuen „samo političar, samo taktičar, a nikakav upravitelj, koji bi, da dođe za ministra predsjednika u Pešti dezorganizirao vladajuću Liberalnu stranku, podržao korupciju, te pravio saveze s katolicima, narodnostima, sa svim i svakim da se što duže održi na kormilu”.²⁶ No, prof. Banac dodaje da grof Khuen-Héderváry nije bio izdvojeni slučaj, jer je tijekom cijeloga 19. stoljeća, a zatim i najvećim dijelom 20. stoljeća (Kraljevina SHS, diktatura u Kraljevini Jugoslaviji, SFRJ) bilo teških povreda ljudskih prava i sloboda te samovolje.²⁷ Branko Ostajmer navodi da je ban sigurnost svoje vladavine mogao zahvaliti pokornoj Narodnoj stranci i činovničkomu aparatu koji je napose bio ozloglašen. No, napominje kako se taj činovnički aparat ne može gledati kao neka monolitna cjelina, nego kao skup pojedinaca različitih gledišta i ciljeva, pa tako i djelovanja.²⁸ Mato Artuković ističe da je grof Khuen-Héderváry „ostavio primjer koji se u povijesti slijedio kako Hrvatsku podjarmiti. Potkupio je potkupljive, namještenjima darivao odane, uništavao egzistenciju onih koji se nisu dali slomiti.”²⁹ On je usporedio komunistički režim s Khuenovim, kao dva slična načina upravljanja, ali je po njemu ovaj prethodni ipak „bio u Hrvatskoj omraženiji od onoga koji je zaveo grof Khuen-Héderváry”.³⁰ No, Mato Artuković drži i da je hrvatski ban želio spriječiti gospodarski razvitak Hrvatske, dok činjenice pokazuju da je u tadašnjim vrlo teškim prilikama Hrvatska i gospodarski i kulturno značajno napredovala.

Stanovitom rastakanju predočene stereotipizirane slike o banu pridonio je uz Branka Ostajmera i Stjepan Matković, koji je u svome uratku „Ban Khuen-Héderváry – značenje i utjecaji” potvrdio da je sabor redovno zasjedao, pa je stoga ipak dvojbeno tvrdnja o pseudoparlamentarizmu.³¹ Priznaje mu da je puno učinio na modernizaciji i izgradnji Hrvatske, zbog čega zaslužuje revalorizaciju svoje povijesne uloge. Glede pak ozakonjivanja uporabe srpskoga jezika i prava Srba da osnivaju škole u okviru Pravoslavne crkve, jasno je da je ban time priskrbio njihovu potporu (skoro četvrtine pučanstva Kraljevine Hrvatske) i pomoć u reintegraciji Vojne krajine u sastav hrvatske države. No,

²⁶ Iso Kršnjavi, *Zapisi*. prir. Ivan Krtalić, Zagreb, 1986. str. 75, 95. Priopćava: Ivo Banac: O opoziciji, *Politička misao* 32 (1995), br. 3. str. 51-55. ovdje str. 52.

²⁷ Ivo Banac, O opoziciji, str. 52.

²⁸ Branko Ostajmer, Budislav Budisavljević Prijedorski: Memoari. Pomenci iz moga života, prir. Željko Karaula (Bjelovar: Tiskara Horvat d. o. o., 2012.). 244 str., *Scrinia Slavonica* 13 (2013), str. 559-564.

²⁹ Mato Artuković, *Srbi u Hrvatskoj*, str. 21.

³⁰ Isto.

³¹ S. Matković: Ban Khuen-Héderváry, str. 37-47. Usp. Imre Szilágyi, A horvát történelem újrértékelésének kezdetei, *Klió* 13 (2004), br.1. (<http://epa.oszk.hu/00000/00022/00059/01690.htm> (preuzeto: 12. prosinca 2015.))

stoji i „crimen“ da je podupirao Srbe i u vrijeme jačanja srpskoga nacionalizma koji je kulminirao 1902. godine objavom poznatoga članka „Do istrage vaše ili naše“. Mnogi hrvatski povjesničari smatraju da je ban pomagao Srbima želeći izazvati podjele u društvu, s ciljem da razjedinjeno hrvatsko društvo (uključujući i Srbe) ne pruži jedinstveni otpor Beču i Pešti. Zbog te politike Hrvati nisu mogli artikulirati svoje želje za većom samostalnošću, napose financijskom, a ni trijalizam nije imao izgleda uz hrvatsko-srpska trvenja. Drugi pak Khuen-Héderváryjevu politiku *divide et impera* smatraju uspješnim načinom vladanja, pa se kaže da je to bilo „vrijeme rada i reda“. Objektivniju sliku o banu daje dijelom i Mira Kolar-Dimitrijević, koja kaže da je dr. Izidor Kršnjavi dobio stanovitu satisfakciju za negativnu sliku o sebi jer su se njegove zasluge ipak spominjale „na otvorenju Obrtne škole osamdesetih godina 20. stoljeća, a Héderváry je i tada a i danas tretiran kao zagrižljivi mađaron. Tajilo se čak da je rođen u Nuštru i da odlično govori hrvatski jezik, pa mislim da je vrijeme pisati istinu, jer su i ban i njegov predstojnik Odjela za bogoštovlje i nastavu Kršnjavi učinili mnogo da Zagreb postane moderan grad i privredno, kulturno, novčarsko, prosvjetno i prometno sjedište Hrvatske, zanemariвши zbog toga Slavoniju i prepustivši njezin razvoj nosiocima krupnoga kapitala.“³² Martin Polić pak sasvim drugačije piše o banu, ali se njegovo mišljenje u proteklih stotinjak godina nije respektiralo, nego su ga *a priori* optuživali da je bio „banov apologetik“. On kaže da je ban bio pravi domoljub koji je domovinom smatrao i Hrvatsku i Ugarsku, dakle državnu zajednicu, a ljubav prema domovini pokazao je i time što je prve dvije godine Pravoslavne akademije polazio u Zagrebu. „Svatko priznaje, da je još i danas vrlo riedak a da je u ono vrijeme bio još i riedi pojav, da sinovi višega domaćega plemstva polaze više domaće učilište. Takovomu naše javno mnijenje, smatrajući takove pojave radostnima, priznaje i budniju patriotsku sviest i veću ljubav do rođene grude.“³³

Pravi panegirik Karlu Khuen-Héderváryju povodom imenovanja ministrom predsjednikom napisao je političar i publicist Đuro Đurković u budimpeštanskom listu *Vasárnapi Újság* pod naslovom „Grof Khuen-Héderváry kao državnik i čovjek“.³⁴ Ovoga su hrvatskoga unionističkoga političara iz redova srpske zajednice pristaše južnoslavenskoga ujedinjavanja u svojim tiskovinama optuživale jednako kao i banu bliske Izidora Kršnjavija i Nikolu Tomašića. Đurković je bio idejni osnivač Srpskoga kluba, osnovanoga 1883. godine, a koji se kasnije utopio u unionističku Narodnu stranku.³⁵ Dok su grofa Khuen-

³² Mira Kolar-Dimitrijević: Izidor Kršnjavi i simbolika zagrebačke Zlatne dvorane.

³³ Martin Polić, *Ban Dragutin grof Khuen-Héderváry i njegovo doba*, str. 10.

³⁴ György Gyurkovics, Gróf Khuena-Héderváry mint államférfi, és mint ember, *Vasárnapi Újság*, 1903, br. 30, str. 459.

³⁵ Ban Khuen-Hedervary je svojim vještim političkim manevrima i prekrajanjem izbornih jedinica omogućio Narodnoj stranci - uz snažnu potporu hrvatskih Srba - pobjedu na izborima

Hedervarya, Kršnjavija i Tomašića diskreditirati nastojali uglavnom hrvatski oporbeni (mahom stranački) listovi, s Đurkovićem su se razračunavali „njevovi“ Srbi prikazujući ga na karikaturama.³⁶ Đurković je u narečenome članku napisao da ga s Khuen-Hedervaryjem vezuje dvadesetogodišnje prijateljstvo i bliska politička povezanost. ”U stranačkim sukobima je o njemu stvorena slika neodlučnoga čovjeka, za mnoge je bio izvrstan i tajnovit čovjek, ali nije bio takav pred onim tko mu je bio blizak (...) Sličan je brušenom kamenu koji ima sjajnu i tamniju stranu, oštre rubove i stoga je zacijelo dragi kamen (...) I on je polazio školu onih državnika koji uvijek i iznad svega drže aktualni politički cilj. (...) Uvijek je ostao najmarljiviji službenik zemlje čija je odanost obvezama postala skoro uzrečicom, kao i njegova vjernost i privrženost kralju. U prosudbi ljudi bio je blag i sposoban opraštati, ali je prema protivnicima znao biti tvrd i neumoljiv.”³⁷

Puno toga govori o njemu i činjenica da ga je kralj 1894. želio imenovati za mandataru ugarske vlade, pa je ban doputovao u Budimpeštu, gdje se osvjedočio da Slobodarska stranka (bila je vladajuća stranka od 1875. do 1905.) želi ostanak premijera Wekerlea, koji je podnio ostavku. Uvidjevši da nema potporu svoje stranke, odmah se vratio natrag u Zagreb i zahvalio se kralju na povjerenju. Opetovano je predviđen za mandataru nakon definitivnoga odstupanja Sándora Wekerlea, ali je stranka tada poduprla grofa Dezsőa Bánffyja. U Slobodarskoj stranci su ga doživljavali kao stranca, došljaka, pa tamo osim Beču bliskoga Benjamina Kallaya i još nekih aristokrata nije imao potporu. Kralju, dvoru i dualizmu bespogovorno odanoga grofa Khuen-Héderváryja kralj je 1903. i treći puta imenovao za ministra predsjednika, ali je on prije preuzimanja funkcije želio dobiti i potporu svoje stranke, kako bi ublažio stereotip da je kraljev čovjek. To mu je pošlo za rukom te su uz njega stali pripadnici svih triju struja Slobodarske stranke (većinske stranke), pa je na vlast stupio sukladno načelima parlamentarizma.

Ipak je u mađarskoj historiografiji grof Khuen-Héderváry poznatiji kao ban koji je „pacificirao Hrvatsku” negoli kao ministar predsjednik ugarske vlade. Slika o njegovu banovanju stvorena je uglavnom na temelju pisanja mađarskoga i hrvatskoga tiska. Mađarski je tisak s velikom pozornošću pratio zbivanja u Hrvatskoj, napose uslijed događaja iz 1883. godine („Dávidove ploče”) koji su teško uznemirili Mađare. *Budapesti Hírlap* je od srijede 15.

1884. Zauzvrat je Srpski klub izborio „srpske zakone“ 1884. te preinake 1887. u kojima je izborna autonomija za vjerske poslove pravoslavne crkve. Želio je dobiti i dvojnju hrvatsko-srpsku suverenost na hrvatskim prostorima, ali to nije ostvario. Njegovo glasilo *Srpski list* suprotstavljalo se ideji hrvatskoga državnoga prava.

³⁶ Nives Rumenjak, Manjinski identitet i autostereotipi: srpska karikatura u Hrvatskoj 1896.-1902., *Časopis za suvremenu povijest* 38 (2006), 2, str. 549.-567., ovdje str. 552.

³⁷ *Vasárnapi Újság*, 1903, br. 27, str. 420.

kolovoza 1883. (broj 225.) svakodnevno objavljivao vijesti o nemirima u Hrvatskoj te o imenovanju novoga bana. Prvi kandidat bio je ministar Josipović, kojega je Kálmán Tisza predložio kralju uz jednoglasno odobravanje cijele vlade, a iza njega grof Khuen-Héderváry.³⁸ *Budapesti Hírlap* u srijedu 12. rujna na 2. stranici donosi napis „Budući ban” u kojemu se kaže kako nema naznaka da će se ban skoro imenovati, ali se u Zagrebu stalno nagađa hoće li on biti Hrvat ili Mađar.³⁹ Kandidat je bio i podmaršal barun Filipović, ali Mađari nisu željeli vojnu osobu „kako se ne bi pojavio neki novi Jelačić”,⁴⁰ pa je kralj na koncu imenovao grofa Károlya Khuen-Héderváryja.⁴¹ *Budapesti Hírlap* je u subotu 1. prosinca 1883. pod naslovom „Novi ban” (tekstovi nisu bili potpisivani, tek bi se rijetko navodili inicijali autora) napisao da je grof Tisza, bojeći se hrvatske oporbe koja je bila protiv Khuen-Héderváryjeva imenovanja i popuštajući utjecaju bečkih vojnih krugova, počeo pregovarati s podmaršalom Filipovićem, ali je na koncu ipak ostao kod svoga prvoga izbora, grofa Khuen-Héderváryja.⁴² List ističe grofovo tirolsko podrijetlo, navodeći da je rođen u Slavoniji, ali je „po odgoju, rodbini, supruzi i uvjerenju pravi mađarski domoljub. Razuman je, obrazovan, radišan i dobrodušan, a uz to je toliko pošten da je upitno je li pogodan za gubernatora Hrvatske. Jer će nedobronamjernost, zloba i podlost hrvatske oporbe staviti na tešku kušnju strpljenje ovoga korektnoga čovjeka viteškoga ponašanja. Khuen (...) nije dovoljno lukav ni čvrst, nego je poslušan i odan kraljev sluga, vjeran sljedbenik mađarske državne ideje i provoditelj naredaba koje dobija od ugarske vlade.”⁴³

Strahovi Mađara da je novi ban preblag, neiskusn, da je produžena ruka Kálmána Tisze i kralja Franje Josipa, da nema svoje mišljenje itd. uskoro su se pokazali neutemeljenima. Naime, on je ostao na vlasti duže čak i od ministra predsjednika Kálmána Tisze, koji je vladao petnaest godina. Koliko se stajalište mađarske javnosti promijenilo svjedoči i analiza Hüge Ignotusa, jednoga od utemeljitelja vrlo utjecajnoga budimpeštanskoga književnog časopisa *Nyugat (Zapad)*, napisana povodom drugoga imenovanja grofa Károlya Khuen-Héderváryja na čelo ugarske vlade.⁴⁴ Ignotus je istaknuo njegovo lu-

³⁸ *Budapesti Hírlap*, br. 240, str. 5.

³⁹ A jövendöbeli bán, *Budapesti Hírlap*, br. 251, 12. rujna 1883, str. 2.

⁴⁰ Zak. članak I. iz 1868. §. 52. „Grajansko dostojanstvo bana odlučuje se za buduće od dostojanstva vojničkoga, pa se pravilom ustanovljuje, da odsele vojnička osoba ne može imati ikakva upliva na grajanske poslove u kraljevinah Dalmaciji, Hrvatskoj i Slavoniji.”

⁴¹ Gr. Khuen-Héderváry Károly. Az új horvát bán, u: *Magyarország és a nagyvilág*, XX. évfolyam, br. 49. Budapest, 9. prosinca 1883., str. 1-2.

⁴² Az új bán, *Budapesti Hírlap*, br. 331, 1. prosinca 1883.

⁴³ Isto.

⁴⁴ Hugo Ignotus (Veigelsberg, Hugó): A politika mögül - Khuen gróf - Jegyzetek, *Nyugat* 13, Budapest, 1910. (<http://epa.oszk.hu/00000/00022/nyugat.htm> (26. kolovoza 2015.))

kavstvo u postupanju prema oporbi, unošenje pometnje u njezine redove i kompromitiranje njezinih čelnika, a sve to uz diplomatsko ponašanje prema okruženju. Nije ga držao intelektualnim misliocem, teoretičarom, nego spretnim i umješnim političarom kojemu se više raduju u Austriji nego u Mađarskoj, ali je „grof Khuen-Héderváry dobar Mađar i spretan čovjek.”⁴⁵

Ne osporavamo tvrdnju da su uvođenje prosvjetnog celibata za žene, produljenje izbornog ciklusa, izborna geometrija, korištenje oružništva na izborima, progon politički nepodobnih intelektualaca, činovnika, pa i gospodarstvenika te ovisnost sudaca o političkoj vlasti značili korak unazad u odnosu na banovanje Ivana Mažuranića. No, ako prihvatimo stajalište da je grof Khuen-Héderváry u neku ruku politički oktroiran Hrvatskoj, jer do 1883. nije bio član nijedne hrvatske stranke, onda je jasno da se na vlasti mogao održati samo stvaranjem stranačke baze. Činjenica da mu je to pošlo za rukom svjedoči o njegovoj promišljenoj politici, makar i na štetu hrvatskoga naroda. Politički gledano, vidljivo je da su izborni zakoni mijenjani tako da pomažu vladajućima (propisivanjem visokoga cenzusa većina pučanstva nije dobila pravo glasa, glasovanje je bilo javno, što je omogućilo kontrolu glasovanja javnih službenika, činovnika), ali su se i prije njegova banovanja iz sličnih pobuda donosili novi izborni redovi. Bilo je i zloraba prava i sloboda, cenzure, samovolje i šikaniranja. Jamačno je Khuen-Héderváry u banskoj palači smatran strancem, produženom rukom Budimpešte i mađarizatorom, čovjekom bez političke pozadine, pa si je zato nastajao stvoriti „infrastrukturu”. Pri tome se okružio svima koji su mu u tome mogli pomoći, možda ne uvijek najboljim kadrovima. Ali je u svoju Narodnu stranku doveo mnoge sposobne državne službenike, modernizirao je stranku i učinio je zagovornicom Hrvatsko-ugarske nagodbe. Radi poštivanja i dosljedne provedbe Nagodbe uveo je čvršću službeničku stegu i red u državnu upravu, što je oporba bez iznimke tumačila kao autoritarno vladanje. Isto je tako istina da je u vrijeme njegova banovanja došlo do značajnoga iseljavanja hrvatskoga pučanstva iz ruralnih krajeva te do naseljavanja mađarskoga i njemačkoga pučanstva, da su se Hrvati žestoko protivili školama na mađarskom jeziku i uporabi mađarskoga jezika na željeznicama.⁴⁶ Premda mu i Mađari priznaju da je bio domoljub, ipak je on u Pešti doživljavao uglavnom kao „čovjek” kralja Franje Josipa, dakle dužnosnik kojemu je nesmetano funkcioniranje države važnije od nacionalnoga identiteta. Ni u Mađarskoj ga kao ministra predsjednika javnost nije dočekala s oduševljenjem, ali ipak ne i s odbojnošću s kakovom je dočekan u Hrvatskoj. Unatoč svemu navedenom, jedan od najboljih poznavatelja hrvatskih prilika, prof.

⁴⁵ Isto.

⁴⁶ Na primjedbu da se time krši nagodba, Mađari su kazali da se radi o privatnom poduzeću u vlasništvu ugarske države (Mađarskim državnim željeznicama).

József Bajza⁴⁷ – inače blizak banovu najvećem oponentu, Pavlu Rauchu – u zbirci svojih publicističkih napisa objavljenoj pod naslovom *Hrvatsko pitanje (A horvát kérdés)* kaže da je grof Khuen-Héderváry „najveći hrvatski političar u zadnjih pedeset godina.”⁴⁸

Iz današnje perspektive gledano, možemo reći da u političkom smislu dvadesetogodišnje razdoblje banovanja grofa Károlya Khuen-Héderváryja ostaje dvojbeno, ali je to bilo razdoblje svekolikoga gospodarskoga i kulturnoga razvitka Hrvatske. List *Vasárnapi Újság* u povodu je kraljeva posjeta Zagrebu 1895. objavio: „Uprava je sve bolja sukladno banovoj krilatici: rad, posao i zakon. Sličan napredak vidljiv je i u pravosuđu, a javna prosvjeta je za banovanja grofa Khuen-Héderváryja uzdignuta na europsku razinu. Da je inače od prirode malo obdarena, siromašna država doživjela lijep uspon i na gospodarskome polju vidjelo se i po milenijskoj izložbi na kojoj je u hrvatskom odsjeku sudjelovalo blizu 8000 izlagača pokazajući gospodarsko i kulturno stanje zemlje (...) Slične velike zasluge ima ban i glede ublažavanja razmirica između Srba i Hrvata u svezi nacionalnoga i vjerskoga pitanja. Njegova je politika omogućila da srpski zastupnici surađuju s Hrvatima u interesu države u okviru Narodne stranke.”

Grof Khuen-Héderváry je zajedno s predstojnikom za bogoštovlje i nastavu Izidorom Kršnjavijem (od 1891. do njihova razlaza 1896.) organizirao gradnju škola i sakralnih objekata u cijeloj Hrvatskoj, kao i veličanstvenu gospodarsku izložbu u Zagrebu 1891. godine, a usto je inicirao bušenje arteških bunara u Dalmatinskoj zagori, što je omogućilo opstanak u tim krajevima itd.⁴⁹ Za njegovu je banovanja Zagreb posjetio kralj Franjo Josip. Napose je

⁴⁷ József Bajza (1885.-1938.) započeo je karijeru u knjižnici *Széchenyi Könyvtár*, u kojoj se upoznao s mladim vježbenikom Milanom Šufflayem (Sufflay), hrvatsko-mađarskoj uniji bliskim povjesničarem, koji je u narečenoj knjižnici radio od 1905. do 1908. te je izvršio velik utjecaj na nešto mlađega Bajzu. Toliki da je Bajza počeo intenzivno učiti hrvatski jezik, te je 1923. izabran za profesora hrvatskoga jezika i književnosti na Sveučilištu Pázmány Péter Tudományegyetem (preteči današnjega ELTE-a). Do smrti se bavio hrvatskom poviješću i književnošću, održavajući prijateljske odnose sa Šufflayem, njegovim najboljim prijateljem Pavlom Rauchom i pravašem Ivom Frankom, poslije 1918. izbjeglicom u Budimpešti. Rauch je Bajzu prozvao najhrvatskijim Mađarom.

⁴⁸ József Bajza, *A horvát kérdés. Válogatott tanulmányok*, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest, 1941, str. 224, 84. bilješka.

⁴⁹ Ivana Mance i Zlatko Matijević (ur.), *Iso Kršnjavi – veliki utemeljitelj*, zbornik radova sa znanstvenog skupa, Institut za povijest umjetnosti i Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 2015.; Dragan Damjanović, Biskup Strossmayer, Iso Kršnjavi, Herman Bollé i izgradnja zgrade kraljevske velike gimnazije u Osijeku, *Peristil: zbornik radova za povijest umjetnosti* 49 (2006), str. 129 – 150.; Olga Maruševski, Kršnjavi i Bollé. Nacrt za jedno naše razdoblje, *Život i umjetnost* 26/27 (1978); Olga Maruševski, *Iso Kršnjavi kao graditelj*, DPUH, Zagreb, 1986.; Olga Maruševski, *Iso Kršnjavi kao graditelj*, II. nadopunjeno izdanje, IPU, Zagreb, 2009.

zadužio grad Zagreb, koji je od provincijskoga gradića (Mađari su se podsmjehivali kada su ga Hrvati uspoređivali i izjednačavali s mađarskom prijestolnicom, koja je 1890. imala 486 671 stanovnika; grad Szeged je primjerice imao 85 569, a Zagreb 38 742, dakle manje nego neki mađarski provincijski gradići) pretvorio u pravi europski grad. Temeljito je obnovljena u potresu stradala zagrebačka katedrala, sagrađeni su zgrada Hrvatskog narodnog kazališta, Školski forum (danas Muzej Mimara), zgrada Škole za umjetnost i obrt (danas Muzej), Umjetnički paviljon na Strossmayerovom trgu, zgrada Hrvatskog učiteljskog doma, učiteljska škola u Medulićevoj itd.

Grof Khuen-Héderváry i hrvatsko nacionalno pitanje

U poslijenagodbenu razdoblju ugarska je politika bila usmjerena na tri cilja: na dosljedno provođenje Austro-ugarske nagodbe i oživotvorenje tamo joj zajamčenih prava, na modernizaciju društvenih procesa i na nacionalno pitanje. U Hrvatskoj je pak nacionalno pitanje postalo stožerno, pa su se političke stranke uglavnom usredotočile na borbu „ili protiv mađarske hegemonije ili protiv bečkog dvora, odnosno za nacionalnu samobitnost i neovisnost“.⁵⁰ Bio je to težak poraz mađarske nacionalne politike koja je prvi poraz doživjela 1848. godine kada su se nemađarski narodi (Nijemci, Rumunji, Slovaci, Srbi i Hrvati, koji su činili skoro polovicu pučanstva Ugarske) otvoreno suprotstavili želji mađarskoga naroda za stvaranjem vlastite nacionalne države.⁵¹ Tada je postalo razvidno da se neće moći ostvariti načelo državnoga jedinstva utemeljeno na jednoj naciji i jednom jeziku, koje su Mađari preuzeli od Zapada. Glavni razlog tomu ležao je u činjenici da nemađarski narodi u Ugarskoj nisu prihvatili mađarski nacionalni identitet, nego su slijedili nacionalne pokrete svojih matičnih naroda.⁵²

U prosincu 1868. usvojeni su Zakon o nacionalnoj ravnopravnosti broj 1868: XLIV.⁵³ i Zak. članak o pučkoškolskoj nastavi broj 1868: XXXVIII.,⁵⁴

⁵⁰ Vidi opširnije: Tihomir Cipek, Stjepan Matković, *Programski dokumenti hrvatskih političkih stranaka i skupina 1842.-1914.*, Disput, Zagreb, 2006.

⁵¹ Zoltán Szász, *A nemzetiségek és a magyar forradalom, Történelmi Szemle*, Budapest, 1998, br. 3-4, str. 193-203.

⁵² Sándor Balogh (gl. ur.), *A magyar állam és a nemzetiségek. A magyarországi nemzetiségi kérdés történetének jogforrásai 1848-1993.*, Napvilág Kiadó, 2002. (http://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/magyarorszag_i_kisebbsgek/A_magyar_allam_es_a_nemzetisegek_1848_1993/index.htm)

⁵³ 1868. évi XLIV. törvénycikk a nemzetiségi egyenjogúság tárgyában. (<http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=5366>)

⁵⁴ 1868. évi XXXVIII. törvénycikk a népiskolai közoktatás tárgyában. (<http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=5360>)

koji su regulirali narodnosna pitanja.⁵⁵ Zakon o nacionalnoj ravnopravnosti polazi od temeljnog načela o mađarskom političkom narodu ističući: „Svi državljani Ugarske na temelju osnovnih ustavnih načela u političkom pogledu čine jedan narod, nedjeljivi, jedinstveni mađarski narod, čiji ravnopravni član je svaki državljani, neovisno od nacionalne pripadnosti.”⁵⁶ Odredbe Zakonskog članka 1868: XLIV. nisu se odnosile na Trojednu Kraljevinu, jer je njoj članak 70. Hrvatsko-ugarske nagodbe priznao poseban položaj; naime, da je hrvatski narod poseban politički narod sa svojim posebnim teritorijem i autonomijom na području uprave, sudstva te prosvjete i bogoštovlja, kao i hrvatskim službenim jezikom.⁵⁷ No, i na Hrvatsku se odnosio Zakonski članak o željezničkoj službi broj 1907: XLIX. od 16. kolovoza 1907., koji propisuje da je na željeznicama u cijeloj Ugarskoj u službenoj uporabi mađarski jezik, ali da je u Hrvatskoj potrebno i poznavanje hrvatskog jezika.⁵⁸ István Bibó je s tim u vezi primijetio kako su mađarski politički čelnici „radi unutarnjih političkih interesa donijeli 1907. dva zakona kojima su protiv Ugarske potpuno okrenuli sve manjine, a pošlo im je za rukom dati razlog Hrvatsko-srpskoj koaliciji da raskine veze s ugarskim partnerima”.⁵⁹

U svjetlu ovih činjenica i zakonskih odredaba valja prosuđivati nacionalnu politiku grofa Khuen-Héderváryja. Premda je u Hrvatskoj dozvolio djelovanje tzv. željezničarskih škola na mađarskom jeziku, treba kazati da te škole ipak nisu bile javne, nego privatne. Moguće je da je činio i druge ustupke ugarskoj vladi, jer ne treba smetnuti s uma da je bana imenovao i razrješavao kralj, na prijedlog i uz supotpis ugarskoga ministra predsjednika, a za njegova se banovanja na toj dužnosti izmijenilo njih čak pet (Kálmán Tisza 1875.-1890., Gyula Szapáry 1890.-1892., Sándor Wekerle 1892.-1895., Dezső Bánffy 1895.-1899., Kálmán Széll 1899.-1903.) prije nego je on sam sjeo na

⁵⁵ Zakonski članak 1868: XLIV. sankcioniran je 6. prosinca, te je proglašen u oba doma državnog sabora 7. prosinca 1868., a zatim je 9. prosinca 1868. objavljen u državnom zborniku zakona (*Országos Törvénytár*).

⁵⁶ Gábor Gángó, Az 1868. évi nemzetiségi törvény és következményei, *Korunk*, br. 5, 2009. (<http://www.korunk.org/?q=node/8&ev=2009&honap=5&cikk=10569>)

⁵⁷ §. 29. „*Odredbe ovoga zakona ne odnose se na Hrvatsku, Slavoniju i Dalmaciju, koje i čine posebnu političku naciju te u tom pogledu imaju poseban teritorij, nego su glede jezika za njih mjerodavne odredbe nagodbe koja je sklopljena između mađarskog sabora s jedne strane te hrvatskog sabora s druge strane. Na temelju iste zastupnici ovih zemalja na zajedničkom mađarsko-hrvatskom saboru imaju pravo koristiti svoj materinski jezik.*”

⁵⁸ U prijedlogu zakona, koji je 13. svibnja 1907. u Ugarskom saboru predstavio ministar Ferenc Kossuth, stajalo je da zaposlenik na željeznici može biti samo onaj mađarski državljani koji poznaje mađarski jezik. Na to su hrvatski zastupnici oštro prosvjedovali, tvrdeći da se njime krši Hrvatsko-ugarska nagodba, pa je ugarska vlada u znak dobre volje prihvatila da u Hrvatskoj željezničari moraju razumjeti i govoriti i hrvatski jezik.

⁵⁹ István Bibó, *Válogatott tanulmányok I-IV.* I. sv., 1945-1949, Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1986., str. 596.

premijersku stolicu. Ne želeći se ovom prilikom upuštati u elaboriranje hrvatsko-srpskih odnosa, spomenimo samo da je ban Khuen-Héderváry Srbima u Hrvatskoj dao vrlo široka prava i povlastice, čime je naljutio mnoge Hrvate. No, jamačno je pridonio približavanju Hrvata i Srba, nakon što je između pripadnika dvaju naroda prethodno došlo do razmirica. Napose su se one očitovale prilikom donošenja Hrvatsko-ugarske nagodbe, kojom je uglavljeno da je hrvatski službeni jezik u Trojednici (umjesto dotadašnjega hrvatsko-srpskoga, priznatog 1867.). Josip Žuvić je na saborskom zasjedanju 24. rujna 1868., predstavljajući prijedlog većine u hrvatskom odboru, uz burno odobravanje, pljesak i povike „Živio!”, kazao: „... manjina u našem zemaljskom izaslanstvu želi da se za zemaljski jezik u našoj domovini uvede srpsko-hrvatski. Poštovana gospodo zastupnicii! Ja priznajem u našoj domovini hrvatski narod i hrvatski jezik, priznajem i srpski narod u domovini i izvan nje, kao i srpski jezik koji se od hrvatskoga jezika razlikuje samo u nazivu, ali ne i u suštini. No, iskreno govoreći, srpsko-hrvatski jezik ne poznajem, a da takav postoji saznao sam iz prijedloga manjine. Sumnjam, međutim, da bi stvaranje ovakvog jezika s odobravanjem prihvatio istančani nacionalni osjećaj Hrvata i Srba.”⁶⁰

Narodna se stranka do revizije Nagodbe 1873. godine zauzimala za južnoslavensko zbližavanje, zbog čega su joj pristupili mnogi Srbi. Vasilije Krestić primjećuje kako nigdje u Hrvatskoj Narodna stranka nije imala tako čvrstu organizaciju i tako snažan utjecaj na lokalno pučanstvo kao u Srijemu.⁶¹ Osokoljeno srpsko pučanstvo u Srijemu i u Vojnoj krajini tada više nije skrivalo da želi ujedinjenje sa Srbijom, te se stoga protivilo pomirenju između Hrvata i Mađara. Poslije revizije Hrvatsko-ugarske nagodbe 1873. godine, Narodna stranka je pod vodstvom bana Ivana Mažuranića vodila politiku u duhu Hrvatsko-ugarske nagodbe i odredaba o hrvatskom jeziku kao službenome. Članak 56. Zak. članka I. iz 1868. propisao je da je u „svemkolikom obsegu kraljevinah Hrvatske i Slavonije službeni jezik hrvatski toli u zakonodavstvu, koli u sudstvu i upravi“, a članak 57. da se „za organe zajedničke vlade ustanovljuje takodjer hrvatski jezik službenim jezikom unutar granicah kraljevinah Dalmacije, Hrvatske i Slavonije“, dok je pak člankom 58. određeno da „predloge i spise u hrvatskom jeziku sastavljene; pa iz kraljevinah Hrvatske i Slavonije na zajedničko ministarstvo podnešene, imade to ministarstvo primati i rješitbe svoje na istom jeziku izdavati“.

No, hrvatski su Srbi uskoro osnovali Srpsku samostalnu stranku i zatražili da im se „zakonom prizna ime srpsko (...) ravnopravnost ćirilskog pisma sa latinskom pismenicom i da se u zemaljskom proračunu srazmierna svota opredjeli na potrebu srbskih kulturnih potreba u ovoj zemlji, a za uočenje tih po-

⁶⁰ *Pesti Napló*, br. 236-5540 (srijeda, 14. listopada 1868.).

⁶¹ Vasilije Krestić: *O nazivu jezika u prošlosti Hrvatske*. Primitljeno na II skupu Odeljenja istorijskih nauka od 21. marta 1990. (http://kovceg.tripod.com/vk_o_nazivu_jezika.htm)

treba, da se kod zemaljske vlade ustanovi mjesto srpskog referenta”.⁶² Srbi su svoje ciljeve ostvarili čim je na bansku stolicu sjeo grof Karlo Khuen-Héderváry, pa je Sabor 1888. proglasio „hrvatski ili srpski” jezik za nastavni jezik u školama Trojedne kraljevine. Bana, naravno, na ovu odluku nisu motivirale nacionalne težnje Srba, nego pragmatični razlozi, jer je uz njihovu potporu mogao lakše vladati. Mato Artuković citira Frana Supila da su “Grof Khuen i njegovi organi, gdje god su mogli, upravo ostentativno izbjegavali isticanje hrvatstva, te zabašurujući sve izraze i emanacije, koje bi, ma i indirektno, mogle služiti za razvijanje i buđenje hrvatske svijesti. U Slavoniji je Khuen bio pokrenuo, na ustuk hrvatstvu, kult ‘slavonstva’.”⁶³ József Bajza navodi da je Frano Supilo u svome uratku *Politika u Hrvatskoj* (Rijeka, 1911., 320.) izračunao da su za vrijeme banovanja grofa Khuen-Héderváryja u vladajućoj stranci bila 224 Hrvata zastupnika i 130 Srba, a u oporbi 104 Hrvata i 2 Srbina.⁶⁴

Zanimljivo je, međutim, da su Khuen-Héderváryju zamjerali suradnju sa Srbima, dok je pak jugoslavenska ideja živjela i prije njega, a i poslije. Usto je odmah poslije njegova odlaska došlo do hrvatsko-srpskoga približavanja, sklapanja Riječke (3. listopada 1905.) i Zadarske (17. listopada 1905.) rezolucije te do stvaranja Hrvatsko-srpske koalicije, koja je već 11. prosinca 1905. objavila svoj politički program.⁶⁵ No, dok se Khuen-Héderváry zauzimao za očuvanje hrvatsko-ugarske državne zajednice, jugoslavenstvo biskupa Strossmayera se trsilo oko povezivanja južnoslavenskih naroda oko Hrvatske, a srpski su političari u Hrvatsko-srpskoj koaliciji nastojali oživotvoriti ujedinjenje sa Srbijom. Grofu Khuen-Héderváryju se predbacivalo iskorištavanje i potenciranje srpsko-hrvatskih proturječnosti, kao i da je ljude koristio za ostvarivanje svojih ciljeva, ali su slično postupali i Srbi. Naime, poslije odlaska iz Hrvatske „srpski ban” više nije uživao njihovu potporu, jer su tada svoje ciljeve mogli provesti uz pomoć Hrvata. O tome svjedoči i diskusija Mihajla Polita Desančića 20. siječnja 1909. povodom interpelacije premijeru Sándoru Wekerleu u vezi sa sudskim sporovima koji su se zbog veleizdaje vodili protiv Srba. Tada je kazao: „Je li raniji ban Khuen-Héderváry poricao srpstvo u Hrvatskoj? Nije, nego si je znao stvoriti jednu srpsku stranku, dapače, nije ga smetalo ni to ako su ga nazivali ‘srpskim’ banom.”⁶⁶ Tome bivšem banu su ipak uskratili povjerenje odmah nakon njegova nastupnoga premijerskoga

⁶² *Zastava*, 1883., br. 27.

⁶³ Priopćava Mato Artuković, *Srbi u Hrvatskoj*, str. 8-9.

⁶⁴ József Bajza, *A horvát kérdés*, str. 224, 84. bilješka.

⁶⁵ Vidi opširnije: Josip Horvat, *Politička povijest Hrvatske*, prvi dio, Zagreb, 1990.; Dragutin Pavličević, *Povijest Hrvatske*, Zagreb, 2007.

⁶⁶ *Dnevnik Zastupničkog doma (Képviseelőházi Napló)*, 1906.. XXIII.. str. 61-64. Vidi u: Gábor G. Kemény, *Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon a dualizmus korában*, V, 1906-1913., Budapest, 1971. str. 266-267.

govora 27. siječnja 1910., kada je Jovan Manojlović iz Srpske radikalne stranke najavio da su zastupnici iz njegove stranke protiv Khuen-Héderváryjeve vlade, te će poduprijeti prijedlog za ispitivanje povjerenja vladi koji je podnio Gyula Juszt.⁶⁷

Premda stoje zamjerke da je preferirao srpski narod nauštrb Hrvata, da je potiskivao hrvatske nacionalne težnje, da je favorizirao regionalizam (on je bio Slavonac jer su, naime, do njegove 19. godine, tj. Nagodbe iz 1868., Hrvatska i Slavonija bile dva tijela s po tri županije),⁶⁸ te da je prije dolaska u Zagreb u ugarskom tisku objavljena izjava kako mu je „rodište tamo, a domovina ovdje, a oboje je zajednička domovina”, valja ipak napomenuti da je u svome nastupnome govoru kazao: „Primate molim vas izjavu i budite uvjereni da izim neuzkolebive vjernosti prama milostivomu kralju i vladaru, prama državi, zakonu i narodu, označivati će sve moje djelovanje ona ljubav, koju osjećam naprama zemlji, koja me je u djetinjstvu gojila, te mi tim ostala domovinom najmilijih i najsvetijih uspomena, ona ljubav koja se je razvila pod čarom poetičnoga mišljenja i shvaćanja našega naroda.”⁶⁹ Pored toga je ban među najbližim suradnicima imao i vrlo istaknute hrvatske intelektualce. Uz Izidora Kršnjavija (s kojim se ban razišao), to je nadasve bio profesor zagrebačkoga sveučilišta Josip Pliverić (Nova Gradiška 1847. – Zagreb, 1907.), jedan od najnapadanijih Hrvata u Ugarskom saboru (uz Antu Starčevića i biskupa Strossmayera). Ovaj Slavonac je, naime, bio najsnažniji zagovornik hrvatskoga državnoga prava i jedan od najboljih poznavatelja Hrvatsko-ugarske nagodbe. On je u pravnoj znanosti ostao upamćen po javnoj polemici s bečkim i hajdelberškim profesorom Jellinekom, najvećim pravnim autoritetom u Austro-ugarskoj monarhiji.⁷⁰ Prof. Jellinek je na koncu polemi-

⁶⁷ Dnevnik Zastupničkog doma (Képviselőházi Napló), 1906., XXVI., str. 160-162., u: Gábor G. Kemény, *Iratok*, V, str. 320, bilj. 1.

⁶⁸ Mađari su još dugo isticali da među najveće ustupke koje su 1868. dali Hrvatima spada „priznavanje mađarskoga teritorija Donje Slavonije” (naime, Požeške, Virovitičke i Srijemske županije) za hrvatski teritorij (članak 66. Hrvatsko-ugarske nagodbe).

⁶⁹ Isto, str. 14.

⁷⁰ O tome vidi opširnije: Josip Pliverić, *Beiträge zum ungarisch-kroatischen Bundesrechte*, Agram, 1885.; Isti, *Das rechtliche Verhältniss Kroatiens zu Ungarn*. Besprechen von dr. Georg Jellinek, Professor des Staatsrechtes an der k. k. Universität zu Wien, und dr. Josef Pliverić, Professor des Staatsrechtes an der kgr. Franz Josef Universität zu Agram, Agram, 1885.; Isti, *Der kroatische Staat*, Agram, 1887.; Isti, *Spomenica o državnopravnih pitanjih hrvatsko-ugarskih*, Zagreb, 1907.; Georg Jellinek, *Die Lehre von Staaten-verbinding*, Wien, 1882.; Isti, *Über Staatsfragmente*, Heidelberg, 1896.; László Heka, A horvát-magyar kiegyezésről. Az 1868.I. tc. illetve az 1868:XXX. tc. elemzése, *Jogtudományi Közlöny*, Budapest, 1997., br. 3., str. 131-141.; Isti, *A magyar-horvát államközösség alkotmány - és jogtörténete*, Bába Kiadó, Szeged, 2004.; Isti, *Horvátország alkotmány- és jogtörténete II. rész (1848-1918)*, JATEPress, Szeged, 2004.; Ladislav Heka, Hrvatsko-ugarska nagodba u zrcalu tiska, *Zbornik Pravnog fakulteta Sveučilišta u Rijeci (1991)* 28 (2007), br. 2., str. 931-971.; Isti, *Osam stoljeća hrvatsko-ugarske državne zajednice s posebnim osvrtom na Hrvatsko-ugarsku nagodbu*,

ke donekle revidirao svoja stajališta, što je bio velik Pliverićev uspjeh, kojemu se u Ugarskoj nimalo nisu radovali.⁷¹ Mađari su redovito napadali bana zbog Pliverića, koji je odgojio naraštaje zagrebačkih pravnika u duhu hrvatske državnosti kao pravne kategorije, a usto je sustavno pobijao teze mađarskih državnopravnih teoretičara i parlamentarnih zastupnika o jedinstvenoj ugarskoj državi. Grof Khuen-Héderváry je kao i drugi unionisti (oporbeni tisak ih je podrugljivo zvao mađaronima) držao da Ugarska i Hrvatska čine jednu državnu zajednicu, što je bilo sukladno Hrvatsko-ugarskoj nagodbi, koju je kao ban dvadeset godina nastojao dosljedno provoditi, bivajući izložen trajnom pritisku u Hrvatskoj i povremenom u Ugarskoj.

Glede nacionalne pripadnosti, mogli bismo reći da je bio i Mađar i Hrvat (premda se nikad nije izjašnjavao Hrvatom, nego Slavoncem) i Austrijanac, ali i kozmopolit. Naime, čini se da njemu nacionalna pripadnost nije značila razdvajanje, nego zajednicu. To tvrdi i Đuro Đurković pišući: „Ostavimo po strani krvna zrnca i ne odijevajmo na njega attilu, nego frak, jer je *Khuen europski čovjek, pravi gentleman*.”⁷² Svakako valja istaknuti da je grof Khuen-Héderváry besprijeckorno govorio hrvatski, pa je kao premijer gdjekad ispravljao zastupnike „jer nisu najbolje razumjeli poneki tekst iz hrvatskih novina“, da je u krugu svojih bliskih prijatelja imao mnoge Hrvate, kao i da je njegova supruga – rođena Mađarica – grofica Margit Teleki naučila hrvatski jezik, te je u Zagrebu sudjelovala u brojnim dobrotvornim pokretima preuzimajući vodeću ulogu. „Glavni grad Hrvatske ima zahvaliti grofici Khuen-Héderváry što je uz ženski licej ustrojena još jedna izvanredna ustanova za obrazovanje djevojaka u kojoj se besplatno školuju i djevojke bez roditelja iz sredstava fonda koja je bivša banica prikupila donacijama svojim neumornim jednogodišnjim radom. (...) Važnu djelatnost je ostvarila i kao predsjednica zagrebačkoga odjela mađarskoga Crvenog križa.”⁷³

Zagreb može narečenome banu zahvaliti puno toga, među inim i veličanstvenu Jubilarnu izložbu na blagdan Velike Gospe 1891. godine. Po pisanju *Narodnih novina*, predsjednik „Egzekutivnog odbora” Ljudevit Vukotinić tom je prigodom kazao: „... naša izložba uređena je u čednih granicah

Hrvatsko-mađarska kulturna udruga András Dugonics Szeged, Zavod za kulturu vojvodanskih Hrvata Subotica i Hrvatsko akademsko društvo Subotica, Szeged-Subotica, 2011.; Isti, Hrvatsko-ugarski javnopravni prijepori, *Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu* 63 (2013), br. 5-6, str. 1257-1292.

⁷¹ Profesor Pliverić jedan je od utemeljitelja ustavnog prava u Hrvatskoj, profesor državnog i međunarodnog prava te rektor u dva navrata (1892.-1893. i 1904.-1905.), a usto je bio zastupnik Hrvatskoga sabora od 1893. do 1906. te član hrvatskog zastupstva u Ugarskom saboru od 1897. do 1905.

⁷² *Vasárnapi Újság*, 1903., br. 27, str. 420.

⁷³ Gróf Khuen-Héderváry családjá, *Vasárnapi Újság*, 1903., 50. god., br. 27, str. 434-435.

gospodarskog djelokruga jedino u tu svrhu, da narod vidi svoju snagu, da upozna sam sebe, da na temelju tog spoznanja upre svu snagu svoju kako da dođe sve bliže krugu kulturnih zemalja. No koliko je promjenjena prvobitno osnovana granica izložbe naše, imamo pripisati pristupu posestrime kraljevine Dalmacije i pobratimskoj sjedinjenoj Bosni i Hercegovini koje su ukrasile izložbu našu..." Potom je zamolio bana da se „udostoji” otvoriti izložbu. Ban je otvorio izložbu „uznositim i s najvećom pažnjom saslušanim te često usklikima isprekidanim govorom koji je završio ovim riječima: ‘moleć se svemogućem Bogu koji svojom milošću i dobrotom prati naš narod, neka uzme i ovaj podhvat milostivo u svoju zaštitu. Ovim časom proglašujem Jubilarnu izložbu gospodarskoga društva otvorenom’.”⁷⁴

I na kraju istaknimo kako se gdjekad znao zauzeti za hrvatske pravice čak i po cijenu sukoba s ugarskom vladom. Do prvoga je razmimoilaženja došlo 1895. godine, kada je zahladnio odnos između hrvatskoga bana i ugarskoga premijera Bánffyja (za kraljeva posjeta je ban sjedio lijevo do kralja, a ne ugarski premijer) i njihovih vlada. Naime, barun Bánffy je odmah nakon zagrebačkoga spaljivanja zastave u Budimpešti primio hrvatsko izaslanstvo koje mu je predalo povelju o primanju u red počasnih građana hrvatske prijestolnice. Vlada premijera Bánffyja je uoči novoga sazivanja Sabora vodila povjerljive razgovore s čelnicima Stranke prava i unionističkim oporbenjaci- ma o možebitnome smjenjivanju grofa Khuen-Héderváryja i o stvaranju vlade sastavljene od starih unionista koji su ojačali nakon što je hrvatski ban u svoju vladu pozvao Josipa Pliverića. On je bio neprihvatljiv tzv. starounionistima, pa su istupili iz Khuenove stranke i postali alternativa hrvatskome banu, uživajući naklonost mađarske vlade. Nezadovoljnici u redovima unionista su 21. listopada 1896. u spomenici pod nazivom *Charakteristik der Regierungstätigkeit des Banus Graffen Karl Khuen-Héderváry...*⁷⁵ napisali da ban ignorira prave unioniste, da nije dovoljno odlučno postupio prema oskrvniteljima mađarske zastave (1895.) te da hrvatske poslove vodi „sa svojim Srbima”. Kriza se u Hrvatskoj razbuktala u rujnu 1897., kada su Khuenov nuštarski dvorac napali slavonski seljaci iz okolice, u Slavoniji i bivšoj Banskoj krajini se prosvjedovalo zbog mađarskih zastava, a u Sjeničaku su prosvjednici na smrt pretukli tri činovnika, poslije čega je uvedeno izvanredno stanje. Poslije toga su u listopadu 1897. oporbenjaci (Crnković, Rauchovi i Folnegović) stupili u neposrednu vezu s odjelnim predstojnikom Ministarskoga vijeća Dárdayem. No, pokušaj banova smjenjivanja nije uspio zahvaljujući kralju. Narečeni događaji su, po Gáboru G. Keményju, doveli do toga da se hrvatski

⁷⁴ *Narodne novine*, LVII, br. 186, Zagreb, 15. VIII 1891. Priopćava: Igor Gostl, *Najveća predstava u Zagrebu*, ABC, Zagreb, 1996., str. 57.

⁷⁵ Predsjednik Vlade (ME) 1898 – XVII – 1.686, u: Gábor G. Kemény, *Iratok, II*, 1892-1900., str. 614.

ban počeo odlučnije boriti za ovlasti svoje autonomne vlade u odnosu prema Ugarskoj. U toj se nakani odupro nacrtu vladina odgovora na dogovor mađarskoga i austrijskoga ministra pravosuđa o izvršenju sudskih presuda. Naime, ugarski je ministar Sándor Erdély svome austrijskome kolegi kazao kako je Hrvatska kao posestrima zemlja Ugarske nerazdvojni dio državne zajednice i time sastavni dio ugarske Svete krune. Zbog toga ona nema međunarodni subjektivitet, pa hrvatska vlada nema ovlasti pregovarati s drugim državama ili zemaljskim vladama. Zamolio je stoga austrijskoga kolegu da pregovore započete s Hrvatskom obustavi te da s Ugarskom pregovara i u vezi s Hrvatskom. No, ban se tome usprotivio, pa je u prijepisu broj 8062 od 18. lipnja 1897. izjavio da iz neraskidive državne zajednice između Hrvatske i ostalih zemalja Krune svetoga Stjepana ne proizlazi zaključak koji je iz toga izvela ugarska vlada te da on ne može prihvatiti stajalište da hrvatska vlada u narečenome pitanju ne može samostalno urediti odnose s austrijskom vladom.⁷⁶ Pozvao se na nagodbene članke 3. i 4., iz kojih proizlazi da u autonomnim poslovima Hrvatsku prema inozemstvu zastupa carsko i kraljevstvo ministarstvo, a unutar Monarhije – dakle prema Beču i Budimpešti – Trojednu kraljevinu zastupa njezina vlada, odnosno ban. Ban je priznao da je ugarska vlada vlasna postupati u ime Hrvatske glede trgovinskih i državnih ugovora tičućih se svih zemalja Krune svetoga Stjepana. Radi potvrde svojih stajališta ban je naveo da je, sukladno članku 9. u vezi s člankom 47. Nagodbe, potvrđivanje ugovora koji spadaju pod autonomne poslove u ovlasti bana i Sabora, a samo potpisivanje ugovora je u ovlasti hrvatske vlade onda kad je riječ o konvenciji s Mađarskom ili Austrijom. Istaknuo je da se u predmetnom slučaju radi tek o običnom konstatiranju uzajamnosti, utemeljenom na autonomnim propisima, a to nitko drugi nije pozvan utvrditi doli najviše pravosudno tijelo Hrvatske i Slavonije, koje je potpuno neovisno o središnjoj ugarskoj vladi. Konačnu odluku u ovome sporu donijelo je Ministarsko vijeće, koje je, dakako, jednoglasno potvrdilo mađarsko stajalište, po kome Hrvatsku može zastupati samo mađarska vlada.⁷⁷

U obranu Hrvatske i Hrvata ban je stao i 1903. godine, kada je u budimpeštanskom tisku sustavno napadana Hrvatska, a u biti ban, zato što ne provodi mađarsku politiku, ili barem ne u onoj mjeri kako su to Mađari željeli. Protiv „protuhrvatskih napisa” ban je 1903. pisao „poštovanome prijatelju” ministru predsjedniku Kálmánu Széllu. U pismu kaže da dnevni list *Hazánk* „inscenira hajku” na njega, premda ga „dosad nije imenovao”. Ovaj seljašt-

⁷⁶ *A 1897 aug. 18 Plósz Sándor igazságügyminiszleri államtitkár bejelentése a minisztertanácsban az „Ausztriával való bírói végrehajtási viszonyosság” megállapítása ügyében kiadandó kormánynyilatkozatra vonatkozólag Erdély Sándor igazságügyminiszter és gr. Khuen-Héderváry Károly horvát bán között felmerült nézeteltérés ügyében.* MT 1897: XXXIII/4, u: Gábor G. Kemény, *Iratok, II*, str. 613.

⁷⁷ Ministarsko vijeće (MT) 1897: XXXIV/11, u: Gábor G. Kemény, *Iratok, II*, str. 615-617.

vu bliski list često je pisao o proganjanju Mađara u Slavoniji (*A magyarság üldözése Szlavoniában*, 5. srpnja 1901., br. 157) i o slavonskome pitanju (*A szlapon kérdés*, 16. srpnja 1901., br. 166). Broj Mađara u prvome je članku procijenjen na realnih sto tisuća, a u drugome napisu već na tristo tisuća, i u njima se kaže da ih „hrvatske vlasti proganjaju i nezakonito gospodarski šikaniraju”. Zbog toga su, uz suradnju Zemaljskoga zajmenoga saveza (*Országos Hitelszövetkezeti Központ*), u trideset slavonskih naselja s mađarskim pučanstvom osnovane kreditne zadruge s mađarskim kapitalom i mađarskim jezikom kao službenim. Hrvatska je javnost s glasnim negodovanjem primila osnivanje ovih zadruga, kao i djelovanje vjerskih i privatnih (željezničkih) škola na mađarskome jeziku. U mađarskoj se historiografiji i ondašnjim parlamentarnim raspravama protumađarsko raspoloženje smatra glavnim razlogom što su slavonski Mađari konvertirali na protestantizam, kao i za nastanak Julijanskog pokreta.⁷⁸ Položaj hrvatskoga bana bio je vrlo nezahvalan jer su s jedne strane Mađari zahtijevali ne samo da zaštiti, nego i da pomaže Mađare u Hrvatskoj, a s druge je strane kao hrvatski ban bio dužan štiti prava Hrvatske i autonomiju Trojedne kraljevine. Položaj mu je otežavala i činjenica da su hrvatske tiskovine svaki vid organiziranja Mađara u Slavoniji doživljavale kao pokušaj mađarizacije i izraz mađarskoga šovinizma, iako su Mađari činili manje od četiri posto pučanstva. S druge su pak strane mađarske novine bile nezadovoljne banovim angažmanom na zaštiti Mađara, pa su ga napadali i provladin *Pesti Napló*, u članku „Hrvati i Srbi” (*Horvátok és szerbek*) u broju 179 od 2. srpnja 1901., kao i dualizmu neskloni *Budapesti Hírlap*, koji su svojim protuhrvatskim napisima pridonijeli radikalizaciji hrvatsko-mađarskih odnosa. Želeći smiriti situaciju, ban se u pismu s nadnevkom 17. srpnja 1901. požalio premijeru ”zato što se na žalost u mađarskome tisku sveudilj objavljuju članci koji blate svekoliki hrvatski narod, pa tako nedavno i u Pesti Naplóu. Nema niti jednoga napisa koji bi ga uzeo u zaštitu. To nije dobro, a već sam ti to usmeno jednom i spomenuo. Odjek toga pisanja ne samo što neće poboljšati stvari, nego će ih dodatno pogoršati, jer će ozlovoljiti i naljutiti i one lojalne.”⁷⁹

Grof Karlo Khuen-Héderváry u svome se inauguralnome premijerskom govoru, održanome u Domu velikaša 24. siječnja 1910., osvrnuo na hrvatsko pitanje kazavši da je „temeljni kamen naših državnopravnih odnosa Zak.

⁷⁸ Ministar predsjednik (ME) 1903 - XVII - 1105, u: Gábor G. Kemény, *Iratok, III*, 1900-1903., str. 156., bilj. 1.

⁷⁹ 17. srpnja 1901. Pismo hrvatskoga bana grofa Károlya Khuen-Héderváryja ministru predsjedniku Kálmánu Széllu zbog protuhrvatskih napisa u pojedinim mađarskim listovima. (27. 1901. júl. 17. Gr. Khuen-Héderváry Károly horvát bán levele Széll Kálmán miniszterelnökhöz egyes magyar lapokban megjelent horvátellenes cikkek tárgyában). Predsjednik vlade (ME) osn. br. 1903 - XVII - 1105. [1902 - XXII - 260 (1600), u: Gábor G. Kemény, *Iratok, III*, str. 156.

članak II. iz 1723. nazvan Pragmatičkom sankcijom (...) Glede Hrvatske i Slavonije nastojat ćemo naše odnose riješiti prema načelima pravednosti, uz potpunu zaštitu interesa mađarske države i zakona koji reguliraju te odnose.”⁸⁰ Želio je dobiti potporu hrvatskih delegata, ali je biskup Antun Bauer rekao da će Hrvati kod glasovanja o povjerenju vladi biti suzdržani.⁸¹ Premijer je kasnije kazao da je dobio potporu Hrvata, te da smatra jednom od svojih prvih zadaća obnoviti suradnju. U tom je smjeru pokrenuo razgovore i pregovore koji su već urodili plodom te je osigurana suradnja između Hrvatsko-srpske koalicije i bana Tomašića. Sukladno dogovoru, mađarska strana pristaje podržati buduću novoimenovanu hrvatsku vladu sastavljenu od provjerenih unionista te će pružanjem stalne financijske pomoći osigurati nesmetano djelovanje Hrvatskoga sabora. Ministarsko vijeće je sa zadovoljstvom primilo na znanje postizanje dogovora te ga je radosno odobrilo.⁸² Novosadski list *Zastave* o tome je pisao 23. siječnja 1910. u uvodniku pod naslovom „Supilo protiv koalicije”, navodeći kako je Frano Supilo u više napisa ustao protiv Hrvatsko-srpske koalicije te Čavraka, Khuen-Héderváryja, Tomašića i njihovih suistomišljenika koji su odmah došli u Budimpeštu „i položili oružje” čim je grof Khuen-Héderváry, „iskusni stručnjak u izbornim pitanjima”, imenovan premijerom. *Srbobran* je napisao da su tamo sklopili pakt, a *Zastave* pak da su se „poklonili” bivšemu hrvatskome banu. Uvodničar ovoga lista ističe da su Hrvati Khuen-Héderváryja doslovce istjerali iz svoje zemlje (vrlo rašireno mišljenje u hrvatskoj historiografiji). Zbog toga drži da je razumljiva Supilova ljutnja zato što je novi ugarski premijer uništio sve što je Supilo četiri godine gradio. „Grof Khuen-Héderváry sada će Hrvatskoj vratiti njezin ustav”, piše razočarani uvodničar.⁸³

O najčešćem *crimenu* koji mu se stavlja na teret – o tzv. mađarskim školama u Hrvatskoj i mađarizaciji – grof Khuen-Héderváry je progovorio u odgovoru na zastupničko pitanje grofa Tivadara Batthyányja (zastupnika Juszthove stranke iz Szekszárda) na 291. zemaljskoj sjednici Zastupničkog doma 17. studenoga 1911., kazavši: „Bit stvari je u tome da su narečene škole osnovane na temeljima na kojima su njihovi osnivači to molili. Julijanska udruga je primjerice to tražila radi očuvanja mađarskoga identiteta, pa joj je i odob-

⁸⁰ Dnevnik Doma velikaša (Főrendiházi Napló) 1906-1911., III. sv., str. 168-170, u: Gábor G. Kemény, *Iratok*, V, str. 318-320.

⁸¹ Dnevnik Zastupničkog doma (Képviselőházi Napló) 1906., XXVI., str. 144-146, u: Gábor G. Kemény, *Iratok*, V, str. 320-321.

⁸² Vlada/Ministarsko vijeće (Minisztertanács – MT), 1910:4/2, u: Gábor G. Kemény, *Iratok*, V, str. 329.

⁸³ *Zastave*, Novi Sad, (večernje izdanje br. 16) 23. siječnja 1910., str. 1, u: Gábor G. Kemény, *Iratok*, V, str. 317-318.

reno.”⁸⁴ Spomenuo je i da su željezničke škole osnovane po želji mađarskih državnih željeznica radi školovanja željezničara, pa „ukoliko iziđu izvan okvira navedenih u dozvoli, onda mogu nastupiti komplikacije i političke situacije koji nikako nisu poželjne po Mađarsku.”⁸⁵ Kazao je da su za probleme u vezi s njima krive obje strane. On s velikom pozornošću prati događaje oko ovih škola i zaključuje da „na žalost” one rade ono što nije intencija njihovih osnivača. Škole su osnovane za školovanje mađarske djece, ali su „nakon njihova otvaranja tamošnji nastavnici, ili ne znam, drugi čimbenici, pored toga cilja, sebi zacrtali i provođenje mađarizacije te su u škole uključili i djecu kojoj mađarski nije materinski jezik. To se dogodilo na zaista puno mjesta i time je naravno tamo proizvelo otpor čemu se ne trebamo čuditi, jer ako pripadnici mađarskog naroda žele živjeti kao Mađari, onda je isto tako opravdano da i pripadnici hrvatskoga naroda hoće živjeti kao Hrvati i da ne žele da njihovi sinovi budu odnarođeni. Ovakove su okolnosti bile razlogom da je tamo došlo do stanovitih neugodnosti na čijemu otklanjanju djeluje ne samo hrvatska vlada, nego, koliko mi je poznato – putem hrvatskoga bana – i ugarska vlada s ciljem da se popravi šteta i da ove škole obavljaju svoju osnovnu djelatnost. Dakle trebaju se ukloniti zloporabe, pa će istoga sata prestati i pritužbe iz Hrvatske, te ove škole više ne će izazivati odijum u tamošnjoj javnosti.”⁸⁶

Pozvao je i zastupnike da pažljivo postupaju s pritužbama Mađara iz Hrvatske jer se i on sam osvjedočio da su se neki od „naše tamo živuće mađarske braće” neopravdano žalili zbog zlostavljanja od strane hrvatskih vlasti. Po njemu, sve te tvrdnje nisu uvijek istinite, iza njih stoje i privatni interesi. No, u slučaju opravdane pritužbe, i ban i ugarska vlada zaštitit će ugrožene.⁸⁷ Izrazio je nadu „da će s vremenom nestati ovi problemi s kojima se Hrvatska sada suočava i to ne samo u našem interesu, nego i u interesu Hrvatske s kojom nas na suživot upućuju povijesne i zemljopisne datosti, postojeće stanje i gospodarski interesi, a to su istodobno i naši interesi. (Odobranje na desnici). Ukoliko uspijemo ostvariti mir, onda ćemo učiniti uslugu objema stranama, a ojačat ćemo i snagu države što nam je glavna obveza.”⁸⁸

Premijer je zdušno branio svoga prijatelja hrvatskoga bana Nikolu Tomašića, kojega su 1911. više puta žestoko kritizirali u Zastupničkom domu, a preko njega dakako i premijera.⁸⁹ Morao je odgovoriti i na pitanje grofa

⁸⁴ Dnevnik Zastupničkoga doma (Képviseelőházi Napló) 1910-1915., XII., 291. sjednica u petak 17. studenoga 1911., str. 267-269.

⁸⁵ Isto, str. 273.

⁸⁶ Isto, str. 265.

⁸⁷ Isto, str. 266.

⁸⁸ Isto.

⁸⁹ Dnevnik Zastupničkoga doma (Képviseelőházi Napló) 1910-1915., XI., str. 243-245.

Alberta Apponyija kada će konačno imenovati hrvatsko-slavonskoga ministra i druge ministre čije funkcije nisu popunjene, jer je „abnormalno” da ministar predsjednik uz svoju funkciju stoji još i na čelu triju ministarstava (unutarnjih poslova, za odnose s kraljem i funkcije hrvatskoga ministra).⁹⁰ Glede popunjavanja hrvatskoga ministarstva, premijer je kazao: „Sam posao ne zahtijeva puno posla, ali politički položaj hrvatskoga ministra zbog sadašnjih odnosa Ugarske i Hrvatske može izazvati stanovite kontroverze, pa bih stoga želio da se to ministarstvo što prije popuni. Jedini razlog zašto to do sada nije učinjeno jest u političkim odnosima koji otežavaju da se to mjesto popuni s mužem koji bi odgovarao i tamošnjim stranačkim odnosima, jer bi, naime, ovdašnja politička zadaća hrvatskoga ministra bila izvješćivanje o tamošnjoj atmosferi, napose u Saboru. Do sada nije stvorena pogodna klima da podnesem prijedlog ministra za to ministarstvo...”⁹¹ Dakle je informacije iz Hrvatske sam prikupljao svakodnevno prateći tamošnje događaje. Hrvatskoga pak ministra nije imenovao jer je uskoro odstupio s funkcije predsjednika vlade. Njegovim je odlaskom Ugarska ostala bez najboljega poznavatelja Hrvatske, a njemu nesklona Hrvatsko-srpska koalicija bila je sve bliže ostvarenju ideje južnoslavenskoga povezivanja.

Zaključak

hrvatski ban Karlo Khuen-Héderváry jedan je od najosporavanijih hrvatskih državnika, osoba oko koje su mišljenja i danas podijeljena. Međutim, s protekom vremena se predodžba stvorena o njemu ipak postupno mijenja. Njegova politička stajališta su i dalje Hrvatima neprihvatljiva, ali se ipak vrednuje djelatnost koju je poduzeo na polju gospodarskoga i kulturnoga razvoja Hrvatske, a napose Zagreba. Ovaj najdugovječniji poslijenagodbenei državnik ugarsko-hrvatske državne zajednice uspeo se i na položaj ugarskoga ministra predsjednika, što je prije njega uspjelo samo banu Ivanu Draškoviću, koji je imenovan palatinom, ali službu nije preuzeo. U Hrvatskoj su grofu Khuen-Héderváryju osporavali hrvatstvo (doista se nigdje nije izjasnio Hrvatom), a u Ugarskoj su ga smatrali pridošlicom iz Hrvatske, uvredljivo su ga nazivali „graničarem”, kraljevim čovjekom, zaštitnikom hrvatskih i bečkih interesa itd.

Svima koji imaju dvije domovine i pripadaju dvama narodima poznat je ovaj način prosuđivanja (naime, da su u objema domovinama „stranci”).

Unatoč svim opravdanim kritikama, napose u vezi s načinom vladanja, ipak valja priznati da je iza sebe ostavio dubok trag. Jamačno da djelovanje

⁹⁰ Isto, str. 268.

⁹¹ Isto, str. 272.

ovoga hrvatsko-mađarskoga državnika zaslužuje daljnja istraživanja i prosudbe *sine ira et studio*, u cilju stjecanja detaljnije slike o ovome razdoblju hrvatsko-ugarske povijesti i razjašnjavanja prijedornih pitanja. Posebno je vrijedno raspraviti izgred u Saboru i vraćanje arhivskoga materijala u Budimpeštu (je li ban Jelačić na zakonit način donio taj iz Hrvatske odneseni arhivski materijal i zašto je ban sa svojom vojskom Hrvatsku „branio” u Budimpešti?), kao i kraljev posjet Zagrebu i spaljivanje zastave te njihov odjek u Ugarskoj. Važno je odgovoriti na pitanje je li ban doista „protjeran iz Zagreba” (grada s četrdesetak tisuća stanovnika) u polumilijunsku Budimpeštu, s mjesta bana na mjesto ugarskoga ministra predsjednika (banova pretpostavljenoga).

Summary

THE CROATIAN BAN KARLO (KÁROLY) KHUEN-HÉDERVÁRY AND THE CROATIAN NATIONAL ISSUE

Ban Count Károly (in Croatian historiography sometimes referred to as Karlo and sometimes in the Croatized form as Dragutin) Khuen-Héderváry was one of the most significant and one of the highest ranking persons in Croatian-Hungarian history, a statesman who, apart from holding the office of Ban (1883-1903), was president of the Hungarian government twice (from June 27, 1903 to November 3, 1903 and from January 17, 1910 to April 22, 1912). He had a huge impact on Croatian and Hungarian history at the turn of the 19th and 20th century, but in Croatian historiography and in the national consciousness he has been shown in an extremely negative light. This went to such a point that even in history textbooks the burning of the Hungarian flag (although the burning of national flags in general is considered an extremely chauvinistic and menial hostile act) or the attack on the Ban, that is on the president of the Croatian "Government" in the Assembly Hall, were considered laudable actions. Because of this, Count Khuen Héderváry became commonly known in Croatia, but except for the already mentioned stereotypes not much is known about him. Although he was the Hungarian Prime Minister, he was much more noted in Croatia than in Hungary; this is somewhat understandable because he spent the greatest part of his life in Croatia. Although he advocated the maintenance of the Hungarian-Croatian community of states during the whole of his life and promoted the collaboration and the coexistence of the two nations, not a single monograph on him has been written in Croatia or Hungary, and the number of scholarly works on his political work is rather scarce.

In this work we have tried to present the character and the deeds of the Croatian Ban and Hungarian Prime Minister and also his views on national issues, starting from the old Latin phrase *Audiatur et altera pars*. We have analysed the political conditions in Hungary and Croatia in the second half of the 19th century and the early 20th century as well as the role of the Croatian Ban and the relations between the two states and nations during his twenty-year rule as Ban and while he was the Prime Minister of the Hungarian government.

Key words: Count Károly Khuen-Héderváry, Croatian Ban, Hungarian Prime Minister, Hungarian-Croatian community of states, dualism, national question

(Translated by Mica Orban Kljajić)

Ladislav Heka

Pravni fakultet – Institut za komparativno pravo, Sveučilište u Segedinu, Mađarska
(Állam- és Jogtudományi Kar – Összehasonlító Jogi Intézet, Szegedi Tudományegyetem)
heka@juris.u-szeged.hu